

Мобільність населення як передумова становлення територіальних міграційних систем¹ (на прикладі Карпатського регіону)

На основі результатів авторського соціологічного дослідження висвітлено особливості територіальної та трудової мобільності населення Карпатського регіону. За допомогою аналізу рівня значущості та міри задоволеності основних компонент та чинників життєдіяльності респондентів виявлено найбільш узгоджені та найменш збалансовані позиції, останні з яких здатні стати факторами можливої еміграції населення.

Ключові слова: мобільність населення, міграція, Карпатський регіон, територіальні міграційні системи.

Інтенсивна міжнародна міграція населення стала невід'ємною складовою сучасного глобалізованого світу. Через своє географічне розташування Карпатський регіон, що межує з чотирма країнами Європейського Союзу (Польща, Румунія, Угорщина і Словаччина) та Молдовою, відіграє особливу роль у становленні та розвитку глобальних міграційних систем. Цей регіон виступає як важливою транзитною зоною, так і територією походження мігрантів здебільшого в Європейській (з ядром у країнах старого ЄС) та Євразійській (центр тяжіння – Росія) міграційних системах. Очевидно, що нерегульовані міграційні потоки та значні втрати людського потенціалу призводять до регресивних тенденцій демографічного та соціально-економічного розвитку регіону. Необхідність удосконалення міграційної політики та розробки превентивних заходів регіональної демографічної політики актуалізує проблему дослідження мобільності населення регіону як важливої передумови становлення територіальних міграційних систем.

Останніми роками проблемі мобільності населення присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Вагомі дослідження з даної проблематики представлені іменами вітчизняних науковців: О. Білик, С. Вовканича, О. Грیشної, М. Долишнього, А. Колота, Е. Лібанової, О. Малиновської, В. Онікієнка, С. Пирожкова, У. Садової, Л. Семів, О. Шаблія та ін. До найвідоміших закордонних авторів, що розробляють проблематику мобільності, належать: М. Армстронг, Н. Барр, Л. Джуелл, Р. Еренберг, С. Естрін, Т. Заславська, М. Кастельс, Р. Сміт, Р. Харбісон. Більшість наукових праць присвячено теоретико-методологічним дослідженням мобільності, або ж аналізу реального територіального, міжгалузевого, професійного руху населення, зміні його соціального чи професійного статусу. Такий аналіз здебільшого ґрунтується на статистичній інформації, наприклад, [1-2]. Доповнити статистичні дані, отримати більш повну картину допомагають соціологічні дослідження.

Метою даної статті є соціологічна оцінка мобільності населення Карпатського регіону в контексті формування територіальних міграційних систем. Зокрема, йтиметься про якісний аспект мобільності, тобто здатності та готовності населення певної території до зміни професії, виду економічної діяльності, місця прикладання праці, проживання тощо.

¹ Під міграційною системою слід розуміти групи країн, чи окремих регіонів, що пов'язані між собою відносно інтенсивними та стійкими міграційними зв'язками.

Програма дослідження передбачала формування стратифікаційної двоступеневої вибірки диспропорційного типу. На першому ступені одиницею відбору виступали населені пункти різного адміністративного статусу Карпатського регіону. Так, до вибіркової сукупності включено чотири обласні центри (Львів, Івано-Франківськ, Ужгород, Чернівці). Інші населені пункти кожної з областей було відібрано методом простого випадкового відбору. Такий спосіб побудови територіальної вибірки дозволив забезпечити високу репрезентативність результатів при найменших затратах. На другому ступені мав місце диспропорційний відбір учасників опитування по кожному з включених у вибірку населених пунктів. За критерії відбору було прийнято освіту та вік учасників опитування. Тип населеного пункту та освітньо-вікові характеристики населення розглядалися як найбільш суттєві ознаки стратифікації в контексті поставлених в дослідженні завдань. Диспропорційний стратифікаційний відбір було здійснено з метою вивчення поведінки і мотивів високоосвіченої молоді. Причина саме такої позиції пояснюється дослідженнями, які показують, що саме високоосвічені особи є найперспективнішою групою реальних та потенційних емігрантів, які формують специфічні зв'язки і виступають носіями потенціалу розвитку територіальних міграційних систем. Не можна скидати з рахунку й те, що молоде покоління представників інтелігенції є основним суб'єктом прогресу, і саме воно здатне забезпечити перехід того чи іншого регіону на вищий рівень соціально-економічного розвитку. Тому емпіричні дані про цю соціально-демографічну групу мають особливе значення для розробки ефективних заходів регіональної демографічної та міграційної політики. У процесі дослідження розповсюджено 325 анкет серед мешканців чотирьох областей Карпатського регіону. Отримано та опрацьовано 240 відібраних за критерієм коректності заповнювань анкет. Достатність вибіркової сукупності зумовлена гомогенністю досліджуваної групи за обраними ознаками стратифікації.

У сучасній науковій літературі існує декілька підходів до класифікації мобільності [3]. Зосередимося на аналізі двох її видів – територіальної і трудової, які найбільше дають можливість визначити міграційний потенціал населення регіону. Трудову мобільність проаналізовано за допомогою виявлення ступеня готовності до зміни місця праці та бажання зайнятись підприємницькою діяльністю. Територіальну – за допомогою виявлення еміграційних установок опитаних та основних мотивів міграції.

Трудова мобільність. У процесі опитування представників інтелігенції Карпатського регіону було виявлено високу міру задоволення респондентів власним вибором професійної діяльності. Так, 79% опитаних підтвердили своє повне чи часткове задоволення, 6,3% – часткове незадоволення і всього 0,42% – повне незадоволення вибором своєї професії. Приблизно 14% респондентів не змогли визначитися з відповіддю. Цю групу здебільшого складають особи, які ще не закінчили навчання, та ті, що перебувають у вимушеній тимчасовій відпустці.

Цікавими є відповіді представників інтелігенції щодо трудової мобільності. Більшість (58,33%) не бажає змінити місце праці найближчим часом. Частки осіб, що хотіли б працювати в іншій інституції, але за своєю професією, та тих, що хочуть реалізувати себе в інших видах діяльності, майже однакові і становлять приблизно по 13%. Логічно припустити, що власне висока задоволеність вибором власної професійної діяльності спричинила небажання опитаних змінити місце праці найближчим часом. Це підтверджують дані табл. 1.

Так, не мають намірів змінити місце праці найближчим часом 81,82% тих, хто повністю задоволений обраним фахом, 48,89% тих, які скоріше задоволені, і майже 40% осіб, які вагалися з відповіддю. Коректним тест-обсерватором для

Таблиця 1

Бажання респондентів Карпатського регіону змінити місце праці залежно від міри задоволеності вибором своєї професійної діяльності (за матеріалами соціологічного обстеження, 2012 р.), %

	Повністю задоволений	Скоріше задоволений, ніж ні	Скоріше не задоволений	Зовсім не задоволений	Важко відповісти	Інше	Всього
Ні	81,82	48,89	13,33	0,00	39,39	0,00	58,33
Так, хотілося б працювати в іншій інституції, але за своєю професією	6,06	22,22	20,00	0,00	6,06	0,00	12,93
Так, хочу реалізувати себе в інших видах діяльності	2,02	13,33	46,67	0,00	27,27	100,00	13,33
Вимушений шукати інше місце праці через низькі доходи	2,02	2,23	13,33	100,00	3,04	0,00	3,33
Інше	8,08	13,33	6,67	0,00	24,24	0,00	12,08
Всього	100	100	100	100	100	100	100

тестування відмінностей між різними групами опитаних у таблицях прийнято вважати χ^2 [4, с. 298]. Порівняння фактичного χ^2 (109,390), отриманого нами за результатами опитування, з табличним значенням (8,260) для χ^2 – розподілу дає підстави зробити висновок про існування зв'язку між задоволеністю обраним фахом та наявністю бажання у населення змінити місце праці (статистична надійність 99%). Значення коефіцієнтів спряженості (наприклад, коефіцієнт Крамера = 0,34) свідчить про помірну силу такого зв'язку.

Однією з важливих характеристик трудової мобільності населення регіону є готовність її носіїв до підприємницької діяльності. Майже третина учасників опитування (30,83%) висловила однозначне небажання зайнятися підприємництвом, аргументуючи його своєю відчуженістю від цього виду діяльності (рис. 1). Таке небажання є цілком нормальним проявом диференціації здібностей і нахилів людей.

На момент опитування всього 6,25% його учасників займалися підприємництвом, 12,5% висловили сподівання невдовзі розпочати власну справу, а ще 4,17% – були бізнесменами в минулому. В цілому, результати дослідження виявили високий рівень готовності респондентів до підприємницької діяльності поряд зі значним усвідомленням перешкод до «входження у бізнес». Головною перешкодою до того, щоб розпочати власну справу, за оцінками респондентів, є фінансові обмеження (брак коштів) та бюрократія (в т. ч. корупція). Результати опитування засвідчують економічний та організаційний характер об'єктивних перешкод до «входження у бізнес». Десята частина опитаних задекларувала своє бажання зайнятися підприємництвом, проте не може визначитися з видом діяльності. Аналіз цього питання в розрізі статевій структури опитаних виявив, що вдвічі більша частка жінок, ніж чоловіків не може визначитися з напрямком діяльності. Коли ж ідеться про тих, які невдовзі сподіваються розпочати власну справу, то тут ситуація протилежна попередній. Так, 18,7% зі всіх осіб чоловічої

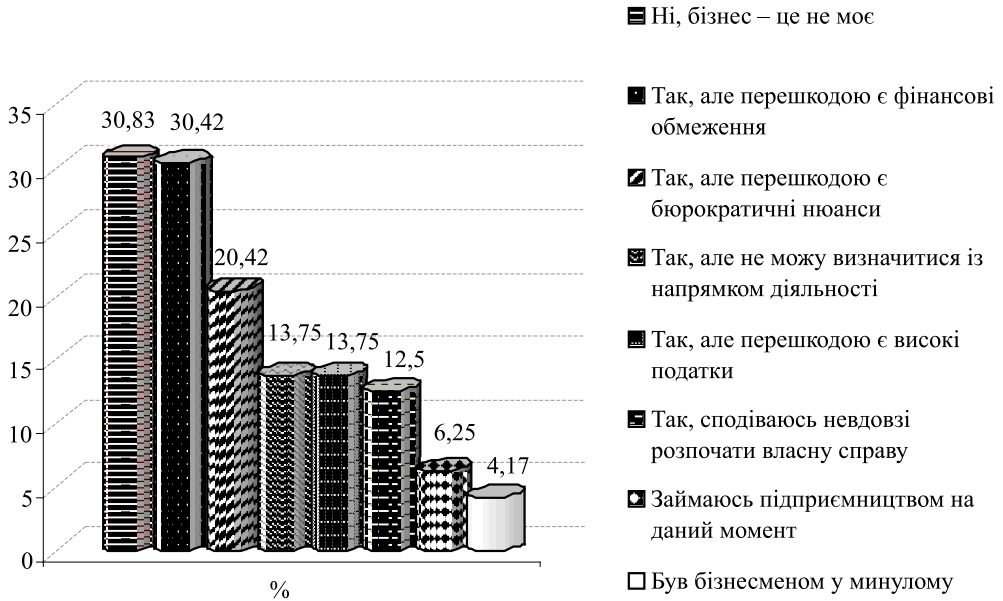

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи хотіли б Ви зайнятись підприємництвом?»

статі та 9,38% жіночої відзначили цей варіант відповіді. Отже, підприємницькі установки більшою мірою виражені серед чоловіків, ніж серед жінок, і ця різниця є статистично значимою з надійністю 95%².

Територіальна мобільність. Загалом, проведене опитування виявило незначну вираженість міграційних установок серед представників інтелігенції Карпатського регіону. Так, на запитання «Чи були у Вас думки з приводу еміграції з України?» тільки 4% відповіли, що вирішили емігрувати на постійне місце проживання за кордоном. Водночас 11% зазначили, що хотіли б виїхати, але не мають такої можливості, і 15% хотіли б виїхати, але побоюються, що не зуміють влаштувати своє життя за кордоном. За цими результатами можна констатувати, що чверть опитаних належать до умовно мотивованих потенційних мігрантів. Однозначно не планують емігрувати 22,25% учасників опитування. Більшість опитаних хотіли б поїхати за кордон з пізнавальною метою – на конференцію, семінар, екскурсію (37,9% підтверджень цього варіанту відповіді) та з метою підвищення кваліфікації, отримання нових знань, досвіду (33,33%). Саме такий розподіл відповідей на це запитання, можливо, частково зумовлений специфікою досліджуваної нами групи, що має високий рівень освіти, соціально-економічний статус тощо. Очевидно, що при опитуванні всіх прошарків населення регіону картина була б іншою³.

Якщо порівняти розподіл відповідей на це запитання з 2007 р., то виявиться, що і п'ять років тому найпоширенішим було бажання респондентів поїхати за кордон з метою підвищення кваліфікації, отримання нових знань та з пізнавальною метою (табл. 2). Попри те, можна констатувати деяке посилення

² Цей висновок підтверджує χ^2 – тест. Фактичне значення $\chi^2=17,58$ більше від табличного на 15 одиниць зі статистичною надійністю 95%.

³ Йдеться про масово презентовані в мас-медіа задекларовані наміри більшості громадян України, особливо молоді, виїхати з України.

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи були у Вас думки з приводу еміграції з України?» (у % до загальної кількості опитаних)*

Відповіді	Роки	
	2007	2012
Так, вже вирішив емігрувати на постійне місце проживання за кордоном.	0	3,75
Планую поїхати за своєю професійною діяльністю на тимчасові заробітки за кордон.	9,4	4,17
Хочу поїхати на будь-яку роботу за кордон (щоб придбати житло, підняти матеріальний рівень своєї сім'ї тощо).	3,6	11,08
Маю бажання поїхати за кордон з метою підвищення кваліфікації, отримання нових знань, досвіду.	42	33,33
Швидше ні, хоч інколи виникають такі думки.	24,6	25,42
Хотів би виїхати, але побоююсь, що не зумію влаштувати своє життя за кордоном.	4,3	15,00
Хотів би виїхати, але не маю такої можливості.	9,4	11,67
Поїхав би за кордон з пізнавальною метою (на конференцію, семінар, екскурсію тощо).	58,7	37,92
Ні, найближчим часом не планую виїзду.	23,2	11,25
Однозначно ні, не виїду з України за жодних обставин.	28,3	11,25
Інше	0	1,67

* Можна було обирати три з десяти альтернатив.

еміграційних настроїв досліджуваної групи населення. Так, частка тих, які хотіли б виїхати за кордон, однак побоюються, що не зуміють влаштувати там своє життя, збільшилась на десять відсоткових пунктів. Частка осіб, які не виїхали б за кордон за жодних обставин, становить усього 11,2%, що на 17 відсоткових пунктів менше, ніж у 2007 р.

Серед причин, які, на думку респондентів, спонукають частину людей з високим інтелектуальним потенціалом і творчими здібностями емігрувати з України, за частотою підтверджень домінують економічні та матеріально-побутові, а саме: сподівання на високий заробіток (67%), надія забезпечити в майбутньому своїй родині (дітям) гідні життєві перспективи (47%) та мрії про комфортне життя в економічно стабільному суспільстві (34,6%).

Децю нижчу рейтингову позицію при опитуванні отримали причини, пов'язані з фаховою самореалізацією. Так, варіант відповіді «Бажання повніше реалізувати свій талант, зробити кар'єру саме за кордоном» отримав 29,6% підтверджень. Найменш популярним варіантом відповіді виявився «Ширші можливості доступу і використання інформаційно-комп'ютерних технологій», який отримав всього 1,67% підтверджень. Можна припустити, що при оцінці можливих причин виїзду високоосвічених людей за кордон знайшли відображення і особисті життєві позиції та мотивації самих респондентів. Це, своєю чергою, наштовхує на висновок про низький рівень значущості чинників, що мають ключову роль у інформаційному суспільстві. Верифікувати останню гіпотезу допоможе нам детальніше дослідження важливості та задоволеності основних компонентів та чинників життя респондентів.

Ціннісні орієнтації. Представникам інтелектуальної еліти чотирьох областей Карпатського регіону (Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської,

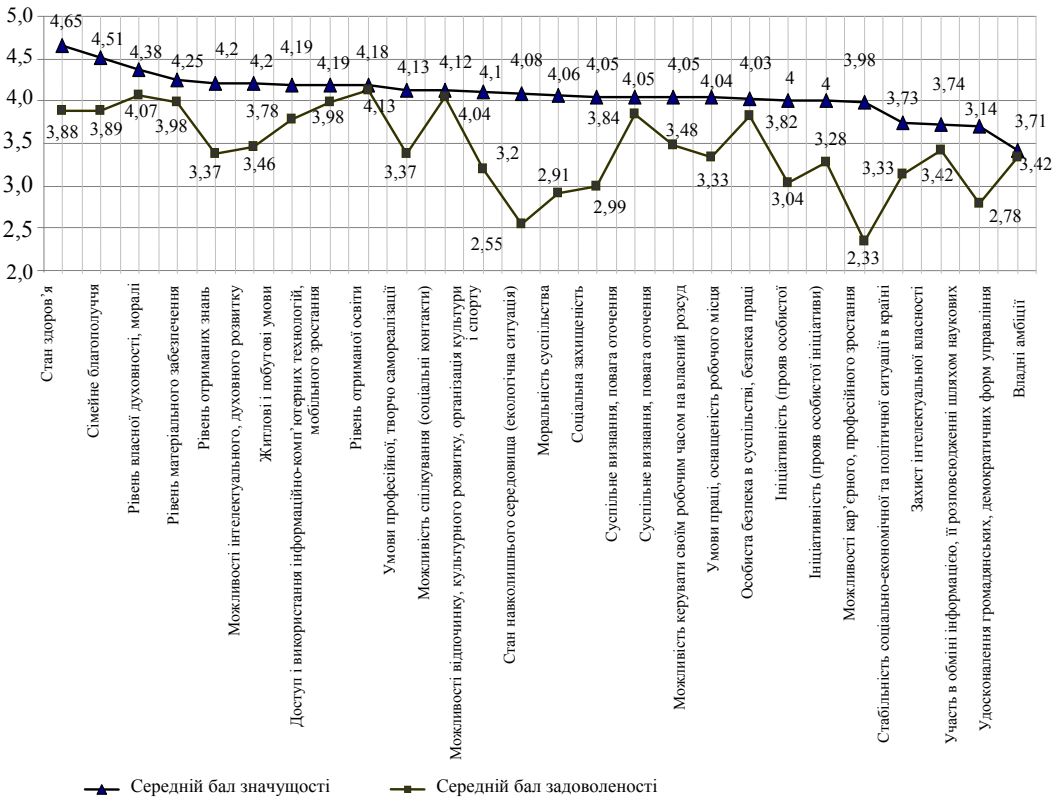

Рис. 2. Рівень значущості та міра задоволеності основних компонент та чинників життєдіяльності респондентів

Чернівецької) пропонувалося оцінити за п'ятибальною шкалою рівень значущості (де 5 балів – найважливіша, 1 – не має жодного значення) та міру задоволеності (5 балів – повністю задоволений, 1 – зовсім не задоволений) 26 компонент та чинників власної життєдіяльності. Підрахунок середнього балу⁴ ($1 \leq B \leq 5$) дозволив проранжувати зазначені фактори від найбільш – до найменш значущого, і відповідно від найбільш – до найменш задоволеного (рис. 2).

Результати опитування підтвердили висунуту нами в програмі дослідження гіпотезу про домінування вітальних цінностей в структурі ціннісних орієнтацій населення регіону. Так, перші два ранги значущості належать цінності здоров'я (4,65 бала) та сімейного благополуччя (4,51 бала). Гіпотеза про значимість матеріальних цінностей підтвердилась лише частково. Хоча рівень матеріального забезпечення, як і передбачалось, займає провідні позиції в ієрархії цінностей опитаних, та несподівано витісняється цінностями, притаманними для розвинених суспільств інноваційного типу, це – духовність і знання. Так, «рівень власної духовності, моралі» займає третій ранг (4,38 бала), «рівень отриманих знань» (4,25 бала) – четвертий, тоді як «рівень матеріального забезпечення» п'ятий ранг (4,2 бала) значущості у відповідях представників інтелектуальної еліти регіону і розділяє цю позицію з «можливістю інтелектуального, духовного розвитку»

⁴ Середній бал (B) розраховано за такою формулою:

$B = (5 \times n_5 + 4 \times n_4 + 3 \times n_3 + 2 \times n_2 + 1 \times n_1) / N$, де n_i – кількість осіб, що вибрали i -тий варіант відповіді, N – загальна кількість осіб, які відповіли на дане запитання.

(4,2 бала). Хоч цінності, притаманні розвиненим суспільствам, і не займають перші рангові позиції в структурі цінностей опитаних нами осіб, та все ж є досить вагомими. Тому виявлена нами система цінностей усе ж дозволяє зробити оптимістичні висновки про формування у інтелектуальній еліті Карпатського регіону постматеріалістичних цінностей та мотивацій інноваційного типу.

Щодо міри задоволеності основних компонент та чинників життєдіяльності опитаних, то найменш задоволеними є (тобто займають найнижчі рангові позиції): стабільність соціально-економічної і політичної ситуації в країні (2,33), стан навколишнього середовища (2,55 бала) та удосконалення громадянських форм управління суспільством (2,78). Зазначені чинники є і найнеузгодженішими, тобто виявлено високий рівень значущості на фоні низького рівня задоволеності. Такі результати служать реальним індикатором найгостріших проблем, що існують на сьогоднішній день в українському суспільстві, здатні послужити причиною еміграції населення і вказують напрямки та завдання першочергових дій для органів як регіональної влади, так і уряду.

Слід зауважити, що низький рівень задоволеності окремих компонент життєдіяльності не є однозначним свідченням критичної ситуації. Адже компоненти, в яких низькими є як рівень значущості, так і задоволеності (наприклад, владні амбіції) майже не впливають на загальний рівень задоволеності життям і відповідно не впливають на поширення еміграційних настроїв населення.

Найбільш узгодженими, збалансованими позиціями значущості та задоволеності основних компонент життєдіяльності є: рівень отриманої освіти, можливість спілкування (соціальні контакти), ініціативність, суспільне визнання, повага оточення. Такі результати свідчать, що ціннісно-культурні виміри мобільності відіграють особливу стабілізуючу й мобілізуючу роль у розвитку українського суспільства.

Крім того, у процесі дослідження респонденти виявили досить високий рівень релігійності. Так, більшість учасників опитування вважають себе віруючими і глибоко віруючими людьми (68,75%), ще чверть опитаних теж відносять себе до цієї категорії, хоч і не беруть участі в релігійних обрядах. Тільки 2,5% респондентів відповіли, що вважають себе невіруючими, ще 3,75% вагались з відповіддю. Отже, церква, релігійні об'єднання на сьогодні мають вагу в суспільстві, і саме вони здатні відіграти консолідуючу і виховну роль.

Отже, проведене нами опитування виявило відносно невисокий рівень мобільності населення Карпатського регіону. Це дає підстави прогнозувати незначну інтенсифікацію міграційних потоків (принаймні не за рахунок представників молодшої інтелігенції регіону). Тому важливим завданням міграційної політики на сьогодні є легалізація та врегулювання вже наявних зв'язків та угод, що уможливить ефективне функціонування територіальних міграційних систем як на користь країн-реципієнтів, країн-донорів, так і самих мігрантів.

Дослідження виявили значний вплив задоволення обраним фахом та місцем праці на мобільність населення. Керівники окремих установ та організацій в змозі створити сприятливі умови праці. В умовах обмежених матеріальних ресурсів основними заходами тут можуть стати: введення гнучкого графіку робочого часу; створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі; сприяння кар'єрному зростанню молоді; розширення доступу до отримання та розповсюдження інформації; демократизація управління. Крім того, важливим є розширення можливостей працевлаштування осіб різних вікових категорій. Місією освітніх закладів та релігійних об'єднань є патріотичне виховання молодого покоління. Як показують соціологічні дослідження, саме патріотизм, любов до

рідної землі та прив'язаність до сім'ї здатні стати могутнім фактором стримування від виїзду за кордон [5, с. 57-71]. Очевидно, що тільки гармонійне поєднання на всіх рівнях ефективних заходів політики на ринку праці, освітньої, демографічної, міграційної та економічної політики дозволить уникнути вимивання найбільш перспективного і цінного людського потенціалу з регіону.

Перспективою подальших досліджень з даної проблематики є проведення репрезентативного опитування реальних учасників міграційних процесів, яке дало б детальнішу інформацію про причини, мотиви міграції та виявило основні проблеми, пов'язані з цим явищем. Це уможливило б розробку конкретних рекомендації щодо удосконалення міграційної політики у напрямку становлення та ефективного функціонування територіальних міграційних систем.

Список використаних джерел

1. Приймак В. І. Трудова мобільність населення України і регіональні ринки праці / В. І. Приймак // Регіональна економіка. – 2001. – №4. – С. 76–82.
2. Семів Л. К. Мобільність робочої сили в умовах ринкової економіки / Соціально-трудова потенціал: теорія і практика / Л. К. Семів, Р. А. Семів ; під ред. М. І. Долішнього, С. М. Злупка. – К. : Наукова думка, 1994. – Ч. І. – С. 98–125.
3. Ніколайчук М. В. Мобільність людського капіталу в системі ключових чинників формування глобальних конкурентних відносин / М. В. Ніколайчук. – Режим доступу : <http://nikolaychuk.at.ua/news/2011-10-01-69>.
4. Ringdal K. Enhet og mangfold. 2. utgave. – Bergen: Fagbokforlaget, 2007. – 502 s.
5. Бідак В. Когнітаріат як інноваційний суб'єкт регіональних суспільних систем (соціогуманістичні аспекти) / В. Бідак, Х. Копистянська, Л. Ноджак НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2006. – 120 с.

Риндзак О. Т. Мобильность населения как предпосылка становления территориальных миграционных систем (на примере Карпатского региона).

На основе результатов авторского социологического исследования отражены особенности территориальной и трудовой мобильности населения Карпатского региона. При помощи анализа уровня значимости и меры удовлетворенности главных компонентов и факторов жизнедеятельности респондентов обнаружены наиболее согласованные и наименее сбалансированные позиции, последние из которых способны стать факторами возможной эмиграции населения.

Ключевые слова: мобильность населения, миграция, Карпатский регион, территориальные миграционные системы.

Ryndzak O. T. Mobility of Population as a Precondition of Formation of the Territorial Migrations Systems (Based on the Carpathian Region).

Based on the results of the author's survey the peculiarities of territorial and labor mobility in the Carpathian region are covered. Through analysis of the level of significance and degree of satisfaction of the basic components and factors of respondents' life the most agreed and the least balanced positions are found.

Key words: population's mobility, migration, Carpathian region, territorial migrations systems.

Надійшло 31.01.2013 р.